

Hrvatski filozofi i njihova recepcija u interpretaciji Franje Zenka

Franjo Zenko, *Osvjetovljenje hrvatskog filozofskog duha*, Biblioteka *Filozofska istraživanja* 140 (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2010), 304 pp.

Knjiga *Osvjetovljenje hrvatskog filozofskog duha* Franje Zenka, objavljena u Biblioteci *Filozofskih istraživanja* 2010. godine, zbirka je članaka koja obuhvaća jedan značajni dio znanstvenog rada Franje Zenka. Franjo Zenko je naime vrlo svestran znanstvenik, kulturni radnik i političar čija objavljena djela pripadaju različitim domenama njegova djelovanja. Od 1970. do 1992. radio je u Institutu za filozofiju na programu istraživanja povijesti hrvatske filozofije. Tom razdoblju i tom području znanstvenog istraživanja pripadaju i članci okupljeni u ovoj zbirci, a objavljeni od 1975. do 1991.

Iako je dakle riječ o zbirci članaka, ipak ta zbirka odražava jedan jedinstveni duh, naime dvije temeljne smjernice koje su određivale Zenkovo istraživanje povijesti hrvatske filozofije. Njegovo istraživanje obuhvaća razdoblje od 12. st. pa do Drugog svjetskog rata. Granica Drugog svjetskog rata važila je kao obavezna u Institutu za filozofiju sve do devedesetih godina kada je prekinuta ta tradicija, uvedena još u doba kada se Institut sastojao od više odjela od kojih je Odjel za istraživanje hrvatske filozofske baštine bio samo jedan, ali jedini koji je imao znanstvenike u stalnom radnom odnosu.

Period istraživanja od 12. st. do oko 1940. obuhvaća, međutim, veliki raspon filozofskih stavova i smjerova. Jedna od temeljnih razlika unutar tog razdoblja razlika je između (hrvatskih) filozofskih tekstova pisanih latinskim jezikom i onih pisanih na hrvatskom jeziku. U svojim istraživanjima obuhvatio je Zenko hrvatske autore – i one koji su pisali latinski i one koji su pisali hrvatskim jezikom.

Posebnu pozornost treba obratiti i naslovu knjige: *Osvjetovljenje hrvatskog filozofskog duha*. U »Predgovoru« autor objašnjava termin 'osvjetovljenje' i tumači da on funkcionira i u najširem smislu i u specifičnom kao prodor svjetovnog duha u filozofiju. Taj prodor svjetovnog duha u dotada bezuvjetni kršćanski nauk događa se kod analiziranih autora na različite načine.

Prvi autor obrađen u knjizi jest Herman Dalmatin. Interes za Hermana Dalmatina koji je započeo krajem 18. i početkom 19. st. tumači autor kao primjer kriznog stanja europskog duha toga doba. U Hrvatskoj zanimanje za

Dalmatina javlja se sredinom 19. st. (Šime Ljubić – u bilješci 14, na pp. 18 i 19) i ono dolazi ponajviše iz kruga povijesti znanosti. Zenko Dalmatina prikazuje prvenstveno kao autora i prevodioca koji je svojim djelom *De essentiis* i prijevodima arapskih tekstova krčio put aristotelizmu na latinski Zapad. Temeljeći svoje teze na tada poznatim biografskim podacima (članak je prvotno objavljen 1986. g.), autor tvrdi da je Herman svojim prijevodom Abu Ma`shara i vlastitim djelom *De essentiis* potaknuo interes za astrologiju i posredovao Aristotelovu prirodnu filozofiju latinsko-kršćanskom Zapadu. Zenko također referira i o sekundarnoj literaturi o Hermanu i konstatira da je Lemayev rad o Hermanu potaknuo produktivno istraživanje filozofije u 12. st. Rad Zenko završava komentiranjem Hermanove metode u *De essentiis* koja polazi od definicije biti onoga što jest, zatim prelazi na rodove biti, potom na ‘prvo rađanje’ i konačno na ‘drugotno rađanje’. U tu shemu uvodi Herman kršćansko-teologijska učenja pa Hermanovo djelo nije samo prirodnofilozofijski traktat. Karakteristika ovog poglavlja (članka), ali i većine drugih članaka okupljenih u ovoj knjizi, sastoji se u tome da Zenko istovremeno izlaže i učenje autora o kojem je riječ i recepciju tog autora, posebno onu u Hrvatskoj. Nije bitno samo učenje autora nego su jednako važni i način, razlozi i vrijeme njegove recepcije, odnosno razlozi interesa za njega.

Sljedeće poglavlje razmatra »Filozofijsko-politički element u Dominisovu djelu *De republica ecclesiastica*«. Zenko izlaže da je de Dominisovo djelo *De republica ecclesiastica* nastalo u doba kad je mističko duhovno zajedništvo zamijenio kanonski juridizam i apsolutni monarhizam koji su bili karakteristični za kasnije moderne države. De Dominis pak želi protumačiti Crkvi inherentan problem vladavine u znaku pojma *republica*. Prijevod *crkvena država za republica ecclesiastica* smatra Zenko oksimoronom, drvenim željezom. De Dominis se borio za rehabilitaciju duhovno-mističke naravi kršćanske zajednice.

Sljedeće poglavlje »Novovjeka ideologizirana recepcija renesanse (Novovjekovni duh i renesansa kao njegov konstrukt)« polazi od načelnog pitanja – shvaćanja renesanse i renesansnih filozofa ukoliko se razumijevaju kao nešto novo i napredno u odnosu na ono što im prethodi. Zenko smatra da je filozofija renesanse konstrukt novovjekovnog mišljenja kojim novovjekovno mišljenje želi samo sebe legitimirati. U tom je smislu pitanje odnosa renesansne filozofije i novovjekovne filozofije povijesnofilozofska tema. Taj konstrukt sagledan je kao proces individuacije ničim ukrotive subjektivnosti. U daljnjem tekstu egzemplificira Zenko to shvaćanje renesanse kao konstrukta u radovima hrvatskih povjesničara filozofije i filozofa: Alberta Bazale, Krune Krstića, Franje Račkog, Simeona Čučića i Vladimira Filipovića. U toj se analizi pokazuje da pojam renesansne filozofije nije samo novovjekovni konstrukt nego da u povi-

jesti hrvatske filozofije igra značajnu ulogu: Zenko navodi Franju Markovića prema kojem se putem domovine misli konstituira i tvorna domovina (p. 68).

Zadnje poglavlje u knjizi koje se bavi hrvatskom filozofijom ranijeg perioda zaključno s renesansom naslovljeno je »Recepcija Vlačića u Hrvatskoj kao ideologizirajuće posredovanje sa sadašnjim životom«. Zenko analizira Vlačićevu recepciju u Hrvatskoj od Franje Bučara, koji iznosi protuslovne teze, do Mije Mirkovića. Mijo Mirković na jedan način piše o Vlačiću 1938. godine kad ga stilizira u najviši i najpozitivniji strategijski lik hrvatskog protestantizma. On Vlačića i hrvatski protestantizam ne razumije u izvornom protestantsko-teološkom smislu, nego lijevo-liberalno pretumačuje izvorno protestantsko teološko učenje. U razdoblju poslije Drugog svjetskog rata Mirković pokušava Vlačićev protestantski duh objasniti socijalnogenetski.

Zenkov je pak stav da Vlačićevo djelo treba ubrojiti među ona djela kojima se konstituira i razvija samorazumijevanje hrvatskog naroda. Tekst je objavljen 1991. godine, a Zenko na kraju samo spominje da trenutačna hrvatska recepcija Vlačića utire nove putove i ne ulazi u izlaganje o kakvim se putovima radi.

Od poglavlja »Atrofija aristotelovske fizike kao središnje skolastičko-filozofske discipline« tematika knjige postepeno prelazi u novovjekovlje. Iako se sam de Dominis nalazi na prekretnici, obrađivana tematika kreće se prema novovjekovnoj fizici i novovjekovnoj filozofiji. Ovdje je na početku opet riječ o de Dominisu, ali ne više u kontekstu spisa *De republica ecclesiastica*, nego o 'novoj filozofiji prirode'. Riječ je o dvama traktatima: o dугi (*De radiis*) i o plimi i oseci (*Euripus*). U obradi te tematike, koju stavlja u horizont dotadašnjih istraživanja, konstatira Zenko da de Dominis nipošto nije jednoznačno (aristotelovski) usmjeren u istraživanju, da je oslobođen sklonosti da dogmatizira stara mišljenja i da ne postupa skolastičkom metodom, nego u duhu renesansne filozofije.

U drugom članku u poglavlju »Atrofija aristotelovske fizike kao središnje skolastičko-filozofske discipline«, nakon načelnih razmatranja o stanju istraženosti prisutnosti i funkcije aristotelizma u hrvatskoj filozofiji, autor izlaže o nastavi fizike na Zagrebačkoj akademiji u 17. i 18. stoljeću prvo u okviru školskog sustava isusovačkog reda. Tu je riječ o Jambrehovićevoj *Philosophia peripatetica* i posebno o dijelu »Physica« koji zauzima središnji i najveći dio Jambrehovićeve knjige. Zenko konstatira da Jambrehovićeve obrada prirodne filozofije odudara od tradicionalnog skolastičkog, ali i od renesansnog načina tumačenja Aristotela. On određuje Jambrehovićeve fiziku kao postrenesanski kompendij u koji prodiru nove fizikalne teorije što u konačnici dovodi do napuštanja aristotelizma kod isusovaca i na Zagrebačkoj akademiji. Nakon sasvim

kratkog prikaza početaka kritike aristotelovske fizike u renesansi prelazi autor na učenja i polemike u 18. st. na Zagrebačkoj akademiji. Komentira rad Kazimira Bedekovića te tezarije koje brane studenti Adam Mikulić i Franjo Županić. U konačnici to znači da Newton u isusovačkih autora postepeno zauzima mjesto Aristotela i to se reflektira u nastavnim predmetima na isusovačkim akademijama. Autor na kraju utvrđuje da se analizom koju je proveo osvjetljava filozofijski život u kriznom razdoblju u 17. i 18. st.

Sljedeće je poglavlje »Recepcija njutonizma i uzmak skolastičkog aristotelizma«. U tom poglavlju tumači Zenko glavno djelo R. Boškovića *Theoria philosophiae naturalis* kao putokaz u bit novovjekovne prirodne znanosti. Po autoru Boškovićevo je *Theoria* prva novovjekovna sinteza mišljenja i znanja, Bošković je istinski mislilac novoga vijeka. Autor smatra da će biti možda smatran novovjekovnim Einsteinom ili Aristotelom.

Sljedeće je poglavlje posvećeno recepciji Kanta u Hrvatskoj. Autor analizira rukopisno djelo *Introductio in Ethicam Christianam* franjevca Grge Čevapovića, nastalo 1820. godine. Nakon fizičkog i sadržajnog opisa rukopisa prelazi Zenko na tumačenje i ocjenu sadržaja djela i konstatira da je Čevapovićevo djelo moralno-teologijskog karaktera. To djelo ne obuhvaća cijelu moralnu teologiju, niti opći dio, niti posebni dio, nego je uvod za prvi dio. To je, kaže Zenko, najzahatjevniji dio jer se tu tematiziraju temeljni principi čitave moralne teologije i zadire u pitanje odnosa filozofije i teologije. U tom uvodu, ističe autor, Čevapović usvaja princip novog prosvjetiteljsko-kantovskog duha, zalažući se za oslobođenje od beskorisnih pitanja, odnosno skolastičkih budalaština aristotelovske filozofije. Autor konstatira da se Čevapoviću činilo mogućim da se s pomoću Kantova subjektivizma otupi objektivno-zapovjedni karakter kršćanske moralnosti koji se nametnuo u prvi plan.

Autor zaključuje da to Čevapovićevo djelo nisu samo bilješke za predavanja nego da je to djelo iz područja moralne teologije, znanstveno djelo. Smatra također da to djelo nije izvan matične struje hrvatske filozofije svog vremena u koju postupno ulazi novi tip kulture oslobođene nacionalne subjektivnosti.

U drugom članku o recepciji Kanta u Hrvatskoj, naslovljenom »Kant u hrvatskoj filozofiji«, konstatira Zenko da u hrvatskoj filozofiji nema filozofa koji je prihvatio Kantovu filozofiju i učinio je principom vlastitog filozofiranja, da postoji međutim neokantovski utjecaj, da postoje kritički osvrti na neokantovstvo, da postoje brojni kritički susreti s Kantom, da prijevodom nekih Kantovih djela dolazi do nove kvalitete recepcije Kanta. Susret s Kantom događa se i pri izgradnji posebnih disciplina, a objavljeni su i tekstovi prigodničarskog karaktera. U daljnjem tekstu Zenko analizira prvo (hrvatsko) razračunavanje tradicionalne metafizike s Kantom (Horvath, Čučić, Švelec), a potom analizira

Zimmermannovu neoskolastičku kritiku Kanta. Zimmermann ne prihvaća Kantovo rješenje, ali se s Kantom slaže u tome da treba ispitati sposobnost metafizičkog spoznavanja. Nadalje analizira Zenko odnos građansko-liberalne struje (F. Marković, A. Bazala, V. Filipović) i neomarksizma (M. Kangrga) prema Kantu. Zaključuje da je Kant bio stalno prisutan u hrvatskoj filozofiji od kraja 18. stoljeća, više od ikogjeg drugog novovjekovnog mislioca. Kao konstanta u recepciji javlja se stav da treba produktivno prihvatiti Kantov izazov.

Knjiga završava poglavljem »Sekularizirana teologija povijesti«. Članci svrstani u to poglavlje objavljeni su prije svih drugih članaka sakupljenih u ovoj knjizi (1975. i 1979). Oni svjedoče o tome odakle je krenulo autorovo istraživanje povijesti hrvatske filozofije, objašnjavaju pojam osvjetovnjena koji se nalazi u naslovu knjige i na određen način tumače ono što je utvrđeno kao karakteristika Zenkova istraživanja povijesti hrvatske filozofije, tj. povezivanje sadržajnog izlaganja nekog autora i djela s njegovom povijesnom recepcijom. U članku »Franjo Rački kao filozofski pisac i teoretik 'narodne' znanosti« Zenko tumači zamisao i ambiciju Račkoga da na temelju novovjekovne (descartesovske) filozofije i filozofije njemačkog idealizma obnovi prosvjetiteljstvom dezorijentiranu kršćansku filozofiju, a pod utjecajem Antona Günthera. Rački, prema autoru, piše svoje članke u hegelijanskom duhu. U to doba u hrvatskoj filozofiji vlada mrtvilo, a Rački doprinosi stvaranju hrvatskog filozofijskog jezika i modernog načina raspravljanja, napušta latinski i skolastičku formu. U kasnijem radu Rački napušta filozofiju i bavi se povijesnom znanošću. No on nastupa kao ideolog 'narodne znanosti' na čemu onda filozofija preko Franje Markovića na neki način počinje iznova.

U članku je izložena kratka znanstvena biografija Franje Račkog u kojoj su na početku posebno istaknuti njegovi radovi o bogumilima. U potpoglavlju »Vjera koja traži razum« Zenko konstatira da je Rački u razmišljanjima o načelnim stavovima racionalizma i fideizma uočio neku jakost razuma u odnosu prema vjeri i to ga dovodi do stava da se teološki sadržaji mogu i moraju moći spekulativno izvesti. Zenko ističe da je Rački s obzirom na dileme u katoličkoj teologiji nakon prosvjetiteljstva bio pod jakim utjecajem Günthera, ali ipak je relativno samostalno izvodio svoje misli. Rad Franje Račkog u tom području značajan je jer je u to doba u hrvatskoj filozofiji literatura na latinskom bila oskudna, a na hrvatskom nije ni postojala. Zenko potom izlaže nacrt filozofije samosvijesti kod Račkoga i njegov prigovor da je novovjekovna filozofija zanemarila predmetnu stranu samosvijesti, no spekulaciju smatra bitnim sastavnim elementom kršćanske tradicije od samih njezinih početaka. Rački brani Günthera koji si stavlja u zadaću da obnovi predreformacijski spekulativni duh katoličke filozofije i teologije. Nakon što se Vatikan usprotivio Güntheru i güntherizmu,

Rački se posvećuje povijesnoj znanosti smatrajući je urgentnijom od spekulacije. Tada Rački nastupa kao ideolog ‘narodne znanosti’. Tom svojom idejom zado-biva Rački veliko posredno značenje u razvoju hrvatske filozofije – utjecajem koji je ta ideja imala na Franju Markovića.

U posljednjem članku ove zbirke, naslovljenu »Osvjetovljenje povijesnog mišljenja u (mladog) Račkog«, javlja se u naslovu pojam ‘osvjetovljenje’. Članak je prvi put objavljen 1979. godine, dakle možemo reći da je pojam osvjetovljenja imao veliko značenje za autora od samog početka njegova rada na istraživanju povijesti hrvatske filozofije. U članku, također u kontekstu proširene znanstvene biografije Račkog, izlaže Zenko da se Rački u tumačenju smisla povijesnog događanja služi metodologijom koju je razvila romantička filozofija povijesti. U svojem interesu za narodno crkvenu povijest Rački ne sagledava Crkvu u njezinoj primarnoj ulozi posrednika u povijesti spasenja, nego u njezinoj funkciji pri razvoju, učvršćenju i obrani nacionalne kulturno-historijske i političke individualnosti (južnoslavenskih naroda). Rački prihvaća moderni pokret europskog nacionalizma i to mu je regulativa istraživanja i razmišljanja. U tom nastojanju Račkog sagledava Zenko proces sekularizacije (osvjetovljenja) duhovnog i intelektualnog duha u Hrvatskoj. Proces sekularizacije u Hrvatskoj nije nastao direktno iz anticrkvenog stava, antiklerikalizma i ateizma, nego iz ideje »modernog europskog nacionalizma« (p. 291), ideje slobode i narodne zajednice.

Na kraju bih opet istaknula pojam osvjetovljenja. Zenko ga je prvi put upotrijebio, kako se vidi iz posljednjeg članka u knjizi (a prvog objavljenog), u vezi s nastojanjem Franje Račkog da Crkvu sagleda i u njezinoj funkciji učvršćivanja nacionalne individualnosti, a ne samo u izvornom značenju posrednika u povijesti spasenja.

Osvjetovljenje međutim igra i posebnu ulogu u Zenkovu nastojanju da sagleda misaone sadržaje filozofa ujedno s njihovom recepcijom. To se posebno pokazuje u članku »Novovjekovni duh i renesansa kao njegov konstrukt«. Iz tog članka slijedi da je (novovjekovna) recepcija renesansnih autora konstruirala pojam renesanse kao nečeg novog i naprednog.

Mutatis mutandis vrijedi to također i za sve autore obuhvaćene ovom knjigom. Zenkova (i drugih istraživača – naravno) recepcija tih autora učiniti će ih onim što su bili i već jesu, tj. značajnima za hrvatsku kulturu. U toj je funkciji i načelni Zenkov prosljed: sagledati hrvatske filozofe ujedno s njihovom recepcijom.